МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Організація системи соціального захисту в Україні

Колективна монографія

За редакцією О. О. Кравченко

Київ
Компринт
2024

УДК 364(477)(02)

О-64

Колектив авторів:

Карпич Ірина Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Матрос Ольга Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Моргай Лілія Анатоліївна, доктор філософії, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Підвальна Юлія Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рецензенти:

Федорченко Тетяна Євгенівна, доктор педагогічних наук, професор Інституту проблем виховання НАПН України;

Расказова Ольга Ігорівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Коляда Наталія Миколаївна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Кучер Галина Михайлівна, кандидат педагогічних наук, начальник Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради.

Рекомендовано до друку вченою радою
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 5 від 29 жовтня 2024 р.)

Організація системи соціального захисту в Україні : кол. моногр. /
О-64 [І. О. Карпич, О. О. Матрос, Л. А. Моргай, Ю. В. Підвальна] ; за ред. О. О. Кравченко ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Київ : Компринт, 2024. – 195 с.
ISBN 978-617-8456-11-5

Колективна монографія «Організація системи соціального захисту в Україні» висвітлює широкий спектр питань, пов’язаних із соціальним захистом громадян в Україні, зокрема аналізі різних соціальних програм, пільг та інших заходів соціального захисту, а також розглядається законодавча база системи соціального захисту, включаючи права та обов’язки громадян, участь держави та інших сторін у забезпеченні соціального захисту. Колективна монографія об’єднує внесок кількох авторів, кожен з яких спеціалізується на певних аспектах соціального захисту, для створення комплексного та глибокого розуміння системи соціального захисту в Україні.

Колективна монографія буде корисною для здобувачів вищої освіти спеціальності 231 соціальна робота та 232 соціальне забезпечення, викладачів, педагогічних працівників, соціальних педагогів, соціальних працівників та всім зацікавленим.

УДК 364(477)(02)

© Авторський колектив, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА …… **3**

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ГРОМАДІ…….

1.1. Історичні передумови децентралізації в Україні……..

1.2. Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в територіальній громаді……

1.3. Зміст та завдання соціального захисту населення у територіальних громадах…….

1.4. Децентралізація влади та надання соціальних послуг в територіальній громаді в Україні……...

1.5. Професійна діяльність фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді…… ……

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ……..

2.1. Соціальні послуги, які надаються під час воєнного стану...

2.2. Соціальна підтримка малозабезпечених сімей та осіб, які потрапили у складні життєві обставини……

2.3. Особливості допомоги внутрішньопереміщеним особам в умовах війни…….

2.4. Пенсійне забезпечення та соціальне страхування під час воєнного стану …….

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ТА ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ У КОНТЕКСТІ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ……..

3.1. Соціальні допомоги, які надаються внутрішньо переміщеним особам……

3.2. Законодавче забезпечення соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами……

3.3. Соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб……..

3.4. Види, напрямки та форми соціальної роботи із внутрішньо переміщеними особами…….

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ СІМ'ЯМ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ…….

4.1. Загальна характеристика малозабезпечених сімей як об'єкта соціальної політики…….

4.2. Соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям як складова системи соціального захисту……..

4.3. Законодавче забезпечення надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям…….

4.4. Соціальна політики держави щодо організації надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям……

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ……

ПЕРЕДМОВА

Забезпечення соціального захисту населення – це важлива складова сучасного суспільства, яке базується на принципах справедливості, рівності та гідності. Україна, як незалежна країна, активно працює над удосконаленням системи соціального захисту, враховуючи виклики сучасності та свої міжнародні зобов'язання. А в умовах війни – стає надзвичайно важливим поглиблене розуміння та аналіз питань, пов'язаних із соціальним захистом населення. Сучасна реальність ставить перед нашим суспільством не лише завдання зміцнення обороноздатності та збереження територіальної цілісності, але й вимагає системного підходу до соціального захисту тих, хто постраждав від військових подій. Забезпечення гідного існування, медична допомога, психологічна підтримка та інші аспекти соціального захисту стають особливо важливими для тих, хто опинився в епіцентрі воєнних подій.

Важливо враховувати, що війна залишає за собою слід не лише на політичній та економічній арені, але й в сфері соціальної політики. Зміцнення соціального захисту стає складовою невід'ємною частиною відновлення та підтримки життєвого існування громадян у важкі періоди.

Тому колективна монографія «Організація системи соціального захисту в Україні», присвячена комплексному вивченню та аналізі системи соціального захисту в нашій країні. Ця робота визначається важливістю теми та потребою висвітлення актуальних питань, пов'язаних із забезпеченням соціальної безпеки громадян та є результатом спільних зусиль вчених, які вирішили об'єднати свої знання та дослідницький потенціал для глибокого аналізу та обговорення питань, пов'язаних із системою соціального захисту в Україні. Вона присвячена не лише ретроспективі та сучасному стану, але й перспективам розвитку цієї важливої сфери життя країни.

У кожному суспільстві система соціального захисту відіграє ключову роль у забезпеченні гідного життя та соціальної справедливості. Україна, розвиваючись та стикаючись з різноманітними викликами, постійно переосмислює та модернізує свій підхід до забезпечення соціальних гарантій для своїх громадян.

Ця монографія є спробою висвітлити складні аспекти організації системи соціального захисту в Україні з точки зору різноманітних наукових, соціальних та економічних дисциплін.

Автори працювали над різними аспектами цієї проблеми, розглядаючи її з різних точок зору, щоб надати читачам об'єктивний та комплексний огляд стану справ у галузі соціального захисту.

Важливою метою монографії є сприяння розумінню не лише проблем, а й можливих шляхів вирішення. Інтеграція здобутих знань може служити важливим інструментом для прийняття обґрунтованих рішень, які покликані підняти якість життя українського суспільства. Є важливим внеском в розуміння викликів і можливостей, що стоять перед українським суспільством у сфері соціального захисту. Автори детально розглядали історію, сучасний стан та перспективи розвитку, намагаючись визначити ключові аспекти, які визначають ефективність та соціальну справедливість в цій області.

У межах монографії висвітлено історичний розвиток системи соціального захисту в Україні, а також сучасні тенденції, виклики та перспективи розвитку. Дослідження охоплює різноманітні питання, такі як правове забезпечення соціальних прав громадян, ефективність соціальних програм, фінансова стійкість системи та вплив сучасних соціально-економічних трансформацій.

У перший розділ монографії входить аналіз історії становлення та розвитку системи соціального захисту в Україні, враховуючи зміни та реформи, що відбувалися протягом останніх десятиліть. Зокрема, звертається увага на ключові етапи розвитку соціальних програм та законодавчого забезпечення в громаді. Громада, як основна одиниця соціального життя, відіграє важливу роль у захисті свого населення. У роботі висвітлені основні аспекти соціального захисту в громаді, звертаючи увагу на важливість системи соціальних послуг та механізмів захисту вразливих верств населення. Висвітлена робота соціальних працівників у громаді.

Другий розділ фокусується на сучасних тенденціях та викликах, з якими стикається система соціального захисту в Україні в умовах війни. Досліджуються питання ефективності соціальних програм для внутрішньо переміщених осіб, осіб, які потрапили в складні життєві обставини під час війни, їх вплив на соціальну нерівність та важливість адаптації до змін у соціумі та економіці.

У третьому розділі монографії розглядаються різні аспекти надання соціальної допомоги та підтримки внутрішньо переміщеним особам у рамках системи соціального захисту. Зокрема, розглядається законодавче забезпечення соціальної роботи

з внутрішньо переміщеними особами, визначаються норми та положення, які регулюють цей процес, вивчаються соціально-психологічні особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб.

Четвертий розділ зорієнтований на висвітлені питань надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям; проблем бідності та соціальної нерівності, що є актуальними в багатьох країнах світу, включаючи Україну. Зокрема, розділ розкриває теоретичні основи надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям. Автори здійснюють аналіз законодавчого забезпечення надання соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям в Україні; характеризують соціальну політику держави щодо організації надання державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Тому систематичний погляд на організацію системи соціального захисту в Україні, наданий у цій колективній монографії, відкриє нові горизонти для подальших досліджень та практичних застосувань.

Сучасна реальність вимагає постійного оновлення та вдосконалення підходів до соціального захисту населення. Важливо враховувати глибинні зміни у соціумі, економіці та технологіях, адаптуючи систему соціального захисту до потреб і викликів сьогодення.

Наша монографія – це лише початок дискусій та дебатів, призначених стимулювати подальше обговорення та дослідження у сфері соціальної політики. Відкриття нових напрямків досліджень може виявити ще більше можливостей для покращення системи соціального захисту та сприяння сталому розвитку українського суспільства.

Ми впевнені, що ця монографія буде корисною як для науковців, що досліджують соціальні науки, так і для практиків, що займаються розробкою та реалізацією соціальних програм. Її результати мають потенціал сприяти подальшому вдосконаленню системи соціального захисту в Україні та сприяти розумінню важливості цього аспекту громадського життя.

Вважаємо, що ця монографія стане цінним дописом до вивчення та розуміння проблем соціального захисту в Україні.

Оксана Кравченко,
доктор педагогічних наук, професор,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Лілія Моргай,
доктор філософії, доцент,
доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ГРОМАДІ

1.1. Історичні передумови децентралізації в України

Процес становлення української державності базується на європейських і світових цінностях, що визначають її місце на геополітичній карті світу. Важливим завданням є дотримання сучасних правових тенденцій та міжнародних стандартів у сфері децентралізації, що розглядається як ключовий напрям подальшого реформування державного управління. Це сприяє ефективнішому функціонуванню країни у відповідності до демократичних принципів у політичних та економічних сферах [7].

Першим етапом у процесі становлення України стало ратифікування Європейської хартії місцевого самоврядування, ухваленої Радою Європи у 1985 році. Одним із визначних символів української державності, що мав ознаки децентралізації, була Українська Центральна Рада, очолювана видатним політичним діячем Михайлом Грушевським [7].

Перший універсал Української Центральної Ради, прийнятий 10 червня 1917 року, мав на меті створення конституційно-політичного акта, що проголошував самостійне управління Україною та її розвитком. Другий універсал, ухвалений 3 липня 1917 року, продовжив процес українського самовизначення, окресливши як внутрішню, так і зовнішню політику країни [7].

Третій Універсал Української Центральної Ради, ухвалений 7 листопада 1917 року, став першим документом конституційного характеру в історії української державності. Він передбачав спробу вирішення питань організації республіканського управління, з акцентом на законодавчу та виконавчу гілки влади. Четвертий Універсал, проголошений 22 січня 1918 року, запроваджував трирівневу систему адміністративно-територіального поділу, що включала землі, волості та громади. Проте, дії Української Центральної Ради не знайшли широкої

підтримки серед населення, через що в історичних документах можна знайти різні, іноді суперечливі, ідеї щодо подальшого розвитку України.

Існувала думка, що режим гетьманату, встановлений Петром Скоропадським 29 квітня 1918 року, поставив під загрозу як зовнішню, так і внутрішню політику України. Ця форма державного правління мала риси квазімонархії, оскільки всі владні інституції були зосереджені в руках однієї особи – гетьмана [7].

Наступним важливим етапом стало розроблення нової концепції Конституції у 1919 році. Період становлення радянської влади можна охарактеризувати як час повного знищення демократичних засад і перехід до суворого централізму, коли ключові владні повноваження були зосереджені в руках центральних органів, а місцеві установи діяли виключно в межах їхніх рішень [11].

У процесі історичного розвитку децентралізації в Україні важливо чітко визначити терміни, такі як:

місцеве самоврядування – це право та здатність органів місцевого самоврядування, відповідно до закону, самостійно регулювати й управляти значною частиною публічних справ під власну відповідальність і в інтересах місцевих жителів;

громада – базова адміністративно-територіальна одиниця, що включає один або кілька населених пунктів. Зазвичай громади формуються шляхом добровільного об’єднання територіальних громад;

територіальна громада – сукупність жителів, які постійно проживають у межах села, селища чи міста, що є окремими адміністративно-територіальними одиницями, або об’єднання кількох сіл з одним спільним адміністративним центром;

адміністративно-територіальна одиниця – це область, район, місто, район у місті, селище або село [7].

На думку науковців, юристів та громадських діячів, децентралізація в Україні є процесом узгодження політичних станів і важливим елементом державного управління, хоча не обов'язково пов’язана з формуванням окремого рівня влади.

Децентралізація державної влади в Україні переважно стосується горизонтального перерозподілу повноважень між різними гілками влади. Водночас у європейській та світовій практиці цей процес часто передбачає вертикальний перерозподіл, коли повноваження передаються від вищих інституцій до нижчих [7].

Децентралізація спрямовує державу до двох форм управління:

адміністративної та публічно-громадської. На практичному рівні громадяни не можуть знайти компромісне рішення в управлінні, а, навпаки, чітко розмежовують повноваження, що призводить до розвитку децентралізації через дві моделі [7].

Публічно-громадська модель нагадує структуру «верств» населення часів Київської Русі, тоді як адміністративна модель поєднує державне та громадське управління в процесі децентралізації.

Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування», адміністративна модель децентралізації є перетворенням, що відображає зміни в різних інституціях влади. Однак у реалізації цього процесу існують певні суперечності, що створюють ризики для управління державою. Тому важливо, щоб державні та місцеві органи влади розробляли політику децентралізації, яка б відповідала інтересам як держави, так і громадян [3].

Варто звернути увагу на ключові напрями регіональної політики, визначені в Законі України «Про засади державної регіональної політики». У ньому акцентується увага на впровадженні Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року та плану дій для її виконання на 2015–2017 роки. У рамках цієї стратегії на 2015 рік було затверджено бюджет Державного фонду регіонального розвитку в розмірі 3,0 млрд грн, що передбачало фінансування 929 проєктів. На 2016 рік фонд становив 4,7 млрд грн, з яких станом на 20 липня 2015 року було профінансовано 156 проєктів [19].

На жаль, впровадження суттєвих змін у децентралізації влади зустрічало труднощі через ряд об'єктивних і суб’єктивних факторів, зокрема:

– відсутність довгострокової та короткострокової стратегії для реалізації нових моделей управління в системі місцевого самоврядування;

– небажання державних органів передавати свої повноваження місцевим громадам у сфері управління суспільно-політичними та соціально-економічними процесами;

– обмежений вплив інституту самоврядування на процеси державотворення, його неефективність та низька здатність виконувати функції на рівні громади, району чи регіону;

– слабка спроможність служб місцевого самоврядування та невисокі зарплати посадових осіб;

– низький загальний рівень кваліфікації працівників місцевого самоврядування (так, частка працівників з вищою освітою становить близько двох третин, а в аграрних областях – менше половини);

– диспропорції в економічному та інших аспектах розвитку між промисловими регіонами Півдня і Сходу та аграрним Заходом;

– обмежене бюджетне фінансування, недосконалість механізму міжбюджетних трансфертів та відставання економічної бази децентралізації від правових аспектів [18].

Ясно прослідковується історичний аспект розвитку децентралізації в Україні. У таблиці представлений огляд ключових нормативно-правових актів, ухвалених Верховною Радою України в процесі децентралізації.

Оскільки більшість громад є надмірно дробленими та мають обмежену ресурсну спроможність, 5 лютого 2015 року Верховна Рада ухвалила Закон України «Про добровільне об’єднання територіальних громад». Цей закон дозволяє сільським радам, селищам або сусіднім містам об'єднуватися в одну громаду, що надає їм більше адміністративних повноважень та ресурсів.

Відповідно до закону, населені пункти, які не визначилися з адміністративними центрами, зобов’язані обрати старосту на строк повноважень місцевої ради. Староста є посадовою особою місцевого самоврядування і має діяти відповідно до положень, що регулюють його діяльність [7].

Важливе історичне значення має також стрімке зростання інформаційних технологій, які впливають на розвиток інфраструктури місцевих громад і активно впроваджуються європейськими країнами під концепцією «Smart City», досвід якої також перейняла Україна.

У європейських державах для оптимізації державного контролю за місцевими органами влади впроваджується концепція «розумного міста», що сприяє активній участі громадян у управлінні державними та місцевими справами. Представники громади повинні активно залучатися до процесу державотворення, включаючи делегування частини своїх повноважень місцевим органам влади. Громадяни мають усвідомлювати, що відповідальність за прийняті рішення лягає не тільки на державу, а й на їхню громаду. Чим активніше громадяни відстоюватимуть свої інтереси, тим більш відповідальним стане місцевий політичний клас [7].

Серед інструментів, які можна використовувати для розвитку

інфраструктури громади, є електронні опитування громадської думки. Вони дозволяють враховувати погляди мешканців під час створення планів місцевого розвитку. Яскравим прикладом є місто Вінниця, яке реалізувало ряд ІТ-проєктів, таких як Центр адміністративних послуг «Прозорий офіс», відділ оперативного реагування «Цілодобова варта», сервіс «Мапа звернень громадян» і автоматизована система нарахування субсидій.

Таким чином, децентралізація полягає в передачі повноважень і відповідальності за виконання державних обов'язків від центрального уряду до місцевих органів.

Процес децентралізації може відбуватися в кількох сферах: політичній, адміністративній, фінансово-бюджетній тощо. Політична децентралізація передбачає зміни у владі та відповідальності перед місцевими виборними органами. Адміністративна децентралізація включає перерозподіл відповідальності за місцеве планування та оперативне управління. Фінансово-бюджетна децентралізація забезпечує новий розподіл коштів та фінансової відповідальності.

Слід зазначити, що державні установи, які активно беруть участь у процесі децентралізації управління, виконують більше завдань, спрямованих на розвиток і функціонування держави на благо суспільства, ніж безпосередньо пов'язаних із процесом децентралізації.

2.2. Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в територіальній громаді

Нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в територіальних громадах формується на основі законодавства конкретної країни або регіону. Це забезпечення охоплює сукупність законів, підзаконних актів та інших нормативних документів, які регулюють діяльність соціальних служб і сприяють соціальному захисту та наданню допомоги громадянам, що цього потребують.

Основні аспекти нормативно-правового забезпечення соціальної роботи в територіальних громадах включають:

1. **Конституція України**: цей основний закон гарантує права та свободи громадян, включаючи соціальні права, і встановлює принципи державної політики в сфері соціального захисту.
2. **Законодавство про соціальний захист:** в Україні існує ряд законів, що регулюють соціальний захист населення, зокрема Закон

про соціальні послуги та Закон про соціальний захист осіб з інвалідністю.

3. **Постанови Кабінету Міністрів України:** уряд видає постанови та розпорядження, які визначають процедури надання соціальних послуг та організації соціальної роботи на місцевому рівні.

4. **Міжнародні угоди:** Україна є учасником багатьох міжнародних конвенцій, які встановлюють стандарти в області соціальної роботи та соціального захисту.

5. **Рішення органів місцевого самоврядування**: місцеві ради приймають рішення, які регулюють діяльність соціальних служб у своїх громадах, забезпечуючи підтримку для мешканців.

6. **Соціальні програми та проекти**: для реалізації соціальних послуг часто розробляються спеціальні програми та проекти на різних рівнях влади.

7. **Правила і стандарти професійної соціальної роботи**: професійні організації створюють стандарти та етичні кодекси для соціальних працівників, які окреслюють їхні обов'язки та відповідальність.

Ця система нормативно-правового забезпечення регулює діяльність соціальних служб і гарантує права громадян на отримання необхідної соціальної підтримки в межах територіальної громади. Важливо, щоб соціальні працівники були ознайомлені з цими нормами і відповідально виконували свої обов’язки для забезпечення добробуту населення.

Проте загальні принципи та структура нормативно-правового забезпечення соціальної роботи зазвичай мають схожі складові і націлені на забезпечення соціального захисту та підтримки громадян.

Основні елементи нормативно-правового забезпечення соціальної роботи в територіальній громаді включають:

Законодавство: існують закони та нормативні акти, які регулюють соціальну роботу та соціальний захист населення. Це може охоплювати закони про соціальний захист, соціальні послуги, а також права і обов’язки соціальних працівників.

Стандарти і нормативи: уряди встановлюють стандарти та вимоги для соціальних служб, яких мають дотримуватися всі соціальні працівники. Ці стандарти визначають якість та рівень надання соціальних послуг.

Фінансування: нормативно-правове забезпечення включає механізми фінансування соціальних служб та програм. Це можуть бути кошти державного бюджету, гранти, благодійні внески та інші джерела.

Система ліцензування та регулювання: для забезпечення якості і безпеки соціальних послуг часто існують процедури ліцензування та регулювання діяльності соціальних працівників і організацій.

Захист прав споживачів: нормативи зазвичай охоплюють права та обов'язки громадян, які отримують соціальну допомогу або послуги. Це може включати захист від дискримінації, право на конфіденційність і доступ до інформації.

Механізми контролю та відповідальності: нормативно-правове забезпечення передбачає механізми контролю за діяльністю соціальних працівників і організацій, а також встановлює відповідальність за порушення законодавства.

Кожна країна має власну систему нормативно-правового регулювання соціальної роботи, і важливо ознайомитися з конкретними законами та правилами, які діють у вашій територіальній громаді для відповідної інформації. Також слід звертатися до місцевих органів соціального захисту та професійних асоціацій соціальних працівників для отримання додаткової допомоги та консультацій з цього питання.

Щодо України, то впровадженні реформи системи надання соціальних послуг в країні велике значення приділяється правовому регулюванню самого процесу. З метою забезпечення надання ефективних, якісних та доступних послуг тим, хто потребує їх в умовах децентралізації на рівні об'єднаних територіальних громад, були внесені зміни та прийнято ряд нормативно-правових актів:

1. спрямовано на відповідність європейським стандартам у наданні соціальних послуг;
2. визначено критерії та розроблено механізми діяльності провайдерів соціальних послуг;
3. проведено розширення переліку соціальних послуг та вдосконалено процес їх замовлення;
4. здійснено оцінку потреб населення об'єднаних територіальних громад у соціальних послугах;
5. введено стандартизацію соціальних послуг.
6. проведено перевірку якості надання соціальних послуг [16].

Ці заходи націлені на вдосконалення системи надання соціальних послуг і відповідають сучасним європейським стандартам у цій сфері.

З моменту 2000 року в Україні були прийняті численні нормативно-правові акти, які зобов'язують регіональні органи управління соціального захисту та окремі соціальні агентства дотримуватися нових вимог. Це свідчить про суттєві зміни в реформуванні системи соціального обслуговування населення. У загальному контексті, цей період можна поділити на два етапи: перший тривав з 2001 до 2012 року, а другий – з 2013 року до сьогоднішнього дня [16].

Перший етап, що тривав з 2001 до 2012 року, не відзначався суттєвими досягненнями у розробці та впровадженні нормативно-правових актів у сфері соціального захисту населення України. У цей час були ухвалені кілька ключових документів:

«Стратегія подолання бідності» (2001 р.), яка окреслила основні напрямки розвитку системи соціальних послуг. Цей документ підкреслив важливість адресного надання державної соціальної допомоги, заміни окремих пільг соціальними послугами, переходу від бюджетного до програмного фінансування громадських організацій, які виконуватимуть ці функції, а також передачу відповідальності за планування та фінансування соціальних послуг на місцевий рівень .

Закон «Про соціальні послуги» (2003 р.) став основою для подальшого розвитку системи надання соціальних послуг.

«Концепція реформування системи соціальних послуг» (2007-2012 рр.) визначила стратегію розвитку системи соціального захисту населення.

«Стратегія реформування системи надання соціальних послуг» (2012 р.) скасувала попередню концепцію, але не була повністю реалізована через відсутність відповідного законодавчого регулювання у питаннях формування соціального замовлення, визначення потреб громад у соціальних послугах та інших важливих аспектах.

Проте слід зазначити, що результати виконання цих нормативно-правових актів свідчать про те, що система якісного та доступного надання соціальних послуг населенню не була реалізована у повному обсязі протягом першого етапу (2001-2012 роки) [16].

Другий етап (з 2013 року до сьогодні) характеризується періодом трансформації системи надання соціальних послуг, що відповідає міжнародним стандартам. Цей етап відзначається більш продуманим і системним підходом до реформування системи соціального захисту населення в Україні.

З 2013 року до сьогодні було ухвалено ряд нормативно-правових актів, які регламентують державну політику у сфері формування ефективної системи соціального захисту населення. Одним із найважливіших документів є «План заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг», затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України 13 березня 2013 року. Цей документ окреслює основні заходи, реалізовані протягом визначеного періоду (2013-2016 роки).

Серед основних заходів, які були вжиті у рамках цього плану, особливо важливо відзначити затвердження 17 державних стандартів соціальних послуг у різних сферах, таких як: догляд на дому, денний догляд, надання притулку бездомним особам, соціальна інтеграція та реінтеграція бездомних, соціальна адаптація, консультування, профілактика, представництво інтересів, паліативний догляд, стаціонарний догляд для осіб, які втратили здатність до самообслуговування або не здобули такої здатності, підтримка сімей у складних життєвих обставинах, медіація, соціальний супровід під час працевлаштування та на робочому місці, кризове та екстрене втручання, соціальна інтеграція випускників інтернатів, підтримане проживання осіб похилого віку та людей з інвалідністю, супровід сімей, які виховують дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Ці стандарти визначають зміст, обсяг, норми, умови та процедуру надання соціальних послуг.

Затвердження «Порядку виявлення осіб / сімей, які перебувають в соціальних закладах опіки, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких осіб / сімей», а також «Порядку взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування установ, закладів, організацій, що залучаються до виявлення та здійснення соціального супроводу сімей/осіб, які перебувають у соціальних закладах опіки (2013 р.).

Затвердження «Порядку та методичних рекомендацій з проведення моніторингу та оцінки якості соціальних послуг» для підвищення контролю та покращення якості надання соціальних послуг.

Затвердження «Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах» для забезпечення їх подальшого надання (2013 р.). Встановлення форм обліку соціальних послуг для сімей у соціальних закладах опіки.

Всі ці заходи спрямовані на створенні стандарту та регулюванні процесу надання соціальних послух.

Щодо переліку соціальних послуг в Україні (станом на листопад 2017 року).

«Список соціальних послуг, які надаються особам або сім'ям, що перебувають в складних життєвих обставинах і не здатні самостійно подолати їх, згідно з наказом Міністерства соціальної політики України від 3 вересня 2012 року, розглядаються з точки зору адміністративно-територіальних одиниць 324 (наказ Міністерства соціальної політики України від 3 вересня 2012 року).

«Методи розповсюдження інформації серед населення про соціальні послуги» описані в документі Міністерства соціальної політики України від 28 жовтня 2014 року №828325 (наказ Міністерства соціальної політики України від 28 жовтня 2014 року).

«Розрахунок вартості соціальних послуг» детально пояснено у документі, затвердженому Міністерством соціальної політики України від 7 грудня 2015 року №1186326 (Методичні рекомендації з розрахунку вартості соціальних послуг, 2014) [16].

«Методичні рекомендації з виконання повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення» регламентовані наказом Міністерства соціальної політики України від 19 січня 2016 року №26327 (Методичні рекомендації щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення, 2016).

Документ під назвою «Методичні рекомендації щодо організації соціального замовлення соціальних послуг» (2016) був створений з метою надання практичної допомоги у впровадженні соціального замовлення соціальних послуг органами державної влади, місцевим самоврядуванням та виконавчими органами об'єднаних територіальних громад [16].

Також, існує документ під назвою «Методичні рекомендації щодо діяльності об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення та захисту прав дітей» (2017), який також виданий Міністерством соціальної політики.

У рамках реалізації Плану заходів на 2013-2016 роки були внесені зміни до деяких законів України, таких як «Про соціальні послуги», «Про здійснення державних закупівель», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», та «Про гуманітарну допомогу», з метою запровадження механізму соціального замовлення послуг та забезпечення рівноправної участі різних суб'єктів у наданні соціальних послуг. Також були внесені зміни до деяких законодавчих актів з метою розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг [16].

На практиці, ці заходи передбачають визначення потреб населення у соціальних послугах, розробку і впровадження індивідуальних планів роботи, моніторинг надання послуг та оцінювання їх результатів, а також ведення необхідної документації. Проте, слід зауважити, що деякі заходи зазначені в плані ще потребують подальших обговорень та внесення пропозицій.

У плані розвитку передбачено створення та затвердження програми підвищення кваліфікації соціальних працівників та інших фахівців, які надають соціальні послуги. Проте це питання наразі перебуває на етапі обговорення та консультування. Міністерство соціальної політики спільно з зацікавленими організаціями та установами працює над підготовкою пропозицій щодо внесення змін до програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації соціальних працівників та соціальних педагогів. Ці пропозиції узгоджуються з чинним законодавством, зокрема з Законом України «Про вищу освіту» та Стандартом вищої освіти для бакалаврів за спеціальністю «Соціальна робота» (2016 р.) [16].

У процесі цього розвитку також вивчається досвід європейських країн у сфері організації та надання соціальних послуг, а також розглядається можливість залучення міжнародної фінансової та технічної підтримки для реформування системи соціальних послуг в Україні. Важливо також враховувати освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників вищих навчальних закладів.

У рамках цього плану важливим є також внесення нової редакції Закону України «Про соціальні послуги», що передбачає можливість надання соціальних послуг на рівні громади на єдиних умовах для всіх отримувачів.

Також, цей закон передбачає залучення недержавних громадських організацій до надання соціальних послуг, що відкриває нові можливості для розвитку системи соціальних послуг в Україні. Варто зауважити, що цей процес децентралізації соціальних послуг ще тільки почався і потребує подальших зусиль та співпраці з боку влади та громадськості для досягнення результатів».

Отже, нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в територіальній громаді є важливою складовою системи соціального захисту громадян і забезпечує регуляцію та контроль за наданням соціальних послуг та допомогою населенню. Цей комплекс нормативів, законів і правил визначає права та обов'язки як соціальних працівників, так і громадян, що потребують соціальної підтримки.

Завдяки нормативно-правовому забезпеченню, здійснення соціальної роботи стає систематизованою та професійною діяльністю, спрямованою на поліпшення якості життя громадян, особливо тих, хто перебуває у складних життєвих обставинах. Це також сприяє підвищенню рівня соціальної відповідальності влади та розвитку системи підтримки на місцевому рівні.

Також, слід відзначити, що ефективне функціонування системи соціальної роботи в територіальній громаді вимагає від усіх зацікавлених сторін дотримання законів і стандартів, а також постійного оновлення та вдосконалення нормативного базису, щоб забезпечити адекватну відповідь на сучасні виклики та потреби громадян у сфері соціального захисту.

1.3. Зміст та завдання соціального захисту населення у територіальних громадах

Соціальний захист населення є однією з необхідних складових розвитку соціальної держави, яка створює основи для соціального прогресу країни, адаптації суспільної життєдіяльності до вимог соціальної орієнтації, забезпечення процесів соціальних змін реальним, а не формальним змістом відповідно до потреб і викликів суспільного розвитку України.

В Україні, як соціальній державі, завдання формування дієвої системи соціального захисту детермінуються процесами досягнення нашою державою орієнтирів, проголошених в Основному Законі України – Конституції України. Так, в статті 1 Конституції України «проголошена демократичною, правовою і соціальною державою, а це означає, що гарантування та реалізація цих положень є одними з найбільш актуальних стратегічних завдань нашої держави на сучасному етапі» [8].

Термін «соціальний захист» в Україні має конституційне закріплення і включає «право на підтримку громадян у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, губителів годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у разі старості та в інших ситуаціях, передбачених законодавством. Ця можливість гарантується через обов'язкову державну соціальну страховку, що реалізується за рахунок внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також державного та інших джерел фінансування соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних та приватних закладів для догляду за нездатними до праці особами» [8].

Основними складовими соціального захисту є:

– соціальне страхування економічно активного населення;

– пенсійне забезпечення; соціальна допомога найбільш вразливи мкатегоріям;

– надання матеріальної допомоги сім'ям з дітьми;

– компенсації, індексації та пільги населенню;

– соціальне обслуговування тощо [8].

Трансформаційні процеси у всіх сферах суспільної життєдіяльності, розвиток ринкових відносин з особливою гостротою актуалізують необхідність підвищення гарантій соціального захисту для значної частини населення України, особливо пільгових категорій громадян. Поглиблення кризових явищ у соціальній й економічній сфері, агресивність прояву ринкових відносин зумовили зниження рівня і якості життя значної кількості людей, що обумовлює необхідність підвищення ефективності соціального захисту населення з орієнтацією його інструментарію на зниження соціальної напруги, зменшення соціальної та майнової стратифікації [5].

В цьому зв'язку особливого значення набуває забезпечення системного характеру соціального захисту через чітке законодавчо-

нормативне встановлення постійних грошових виплат, компенсацій з бюджетів різних рівнів та надання періодичної підтримки через виплату одноразових грошової та матеріальної допомоги з різних фондів.

Багатоаспектність поняття «соціальний захист» формує передумови розгляду його у широкому та вузькому розумінні.

Так, «поняття соціальний захист» у широкому розумінні визначають як: діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті [5].

У вузькому розумінні соціальний захист визначають як: «сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціально прийнятного рівня життя» [12].

За функціональною ознакою та механізмами формування джерел здійснення соціальних виплат, соціальний захист є складною системою, яка передбачає реалізацію функцій соціального сприяння і захисту на різних рівнях та за участю різних суспільних інституцій [13].

«Суб'єктами соціального захисту є всі громадяни, а не лише ті, які, зважаючи на об'єктивні обставини, втратили роботу (безробітні, пенсіонери, хворі, інваліди тощо)» [14].

Для розуміння сутності соціального захисту як складного механізму, доцільним є розгляд серед його складових аспектів, поряд з соціальним забезпеченням, гарантування вимог з охорони праці, забезпечення доступу до послуг сфери здоров'я, реалізацію заходів з охорони навколишнього природного середовища, інші заходи, що формують сприятливі умови для життєдіяльності людей.

Заслуговує на увагу розгляд науковцями соціального захисту як «діяльності соціально орієнтованої держави, яка здійснюється через комплекс організаційно-правових та соціально-економічних заходів, метою яких є: по-перше, створення для непрацездатних належних умов для забезпечення своїх соціально-економічних та духовних потреб; по-друге, гарантоване забезпечення громадянам, які потребують соціальної допомоги, рівня життя не нижче від прожиткового мінімуму» [17].

Науковці досить багато видали праць, які характеризують соціальний захист. До прикладу педагог В. Скуратівський розглядає

соціальний захист як «комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах» [18].

У вузькому та широкому значеннях трактує соціальний захист педагог Н. Болотіна: «У вузькому значенні, розуміння соціального захисту становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків [1].

У широкому значенні, соціальний захист становить зміст соціальних функцій держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі» [3].

Отже, підводячи підсумки терміну соціальний захист, можна стверджувати, що соціальний захист – це система правової, матеріальної, фінансової підтримки вразливих верств населення та забезпечення соціальних гарантій для економічно активних членів суспільства.

Основними завданнями системи соціального захисту є «зменшення негативних наслідків бідності шляхом надання короткотермінової адресної допомоги бідним верствам населення; по-друге, запобігання бідності шляхом створення умов для участі громадян у належно оплачуваній продуктивній праці та соціальному страхуванні в працездатний період» [5].

Вироблення і реалізація дієвих механізмів соціального захисту в контексті досягнення стратегічних цілей соціального розвитку є викликом для органів влади всіх рівнів і потребує інтеграції зусиль владних інституцій всіх рівнів в рамках багаторівневої моделі управління, яка була б зорієнтована на забезпечення потреб людини, підвищення її добробуту [5].

У сучасних умовах, коли кризові явища заглиблюються у всіх аспектах суспільного життя, стає критично важливим підняти рівень соціального захисту мешканців кожної територіальної громади. Це повинно враховувати їх потреби, специфіку умов проживання та використовувати адаптивні методи та підходи. Особливу увагу слід приділити тому, щоб державна політика соціального захисту впроваджувалася через локальні соціальні програми. Це сприятиме інтеграції зусиль органів влади на всіх рівнях для вирішення важливих соціальних завдань, таких як:

– забезпечення жителям територіальних громад різних типів

можливості доступу до соціальних благ і послуг у відповідності до специфіки їх вимог;

– формування сприятливого стабільного сприятливого, комфортного середовища життя і діяльності жителів територіальних громад та подолання соціальної напруги

– підсилення прояву чинників, які сприяють формуванню комфортного життєвого середовища жителів територіальної громади, та усунення й запобігання прояву тих видів чинників, що здійснюють негативний вплив на якість та безпеку їх життя;

– сприяння жителям територіальної громади у працевлаштуванні, організації власної справи, перепідготовці та отримання нової спеціальності, організація громадських робіт;

– створення умов для доступу соціально вразливих жителів територіальної громади до якісного обслуговування в житлово-комунальній та соціально-культурній сферах;

– забезпечення матеріальної, фінансової, психологічної підтримки жителям територіальних громад, які її потребують перебуваючи в складних життєвих обставинах [5].

Для забезпечення ефективного соціального захисту жителів територіальної громади важливим є створення ефективної співпраці між органами влади на всіх рівнях для розробки та реалізації механізмів цього захисту. Дослідники вказують на важливість дотримання основних принципів впровадження системи соціального захисту, таких як "універсальність, поєднана з індивідуальним підходом до різних груп населення". Це означає, що всім громадянам, незалежно від їх зайнятості, статі, національності та доходу, надаються соціальні гарантії. Система поширюється на всі етапи життя людини і захищає права та інтереси різних груп, включаючи дітей, молодь, працездатних громадян і літніх людей. Однак форми соціального захисту можуть відрізнятися для окремих верств населення, і це є основним принципом диференційованого підходу.

Інтеграція в цілісну систему соціальних гарантій на всіх рівнях (державному, регіональному, місцевому) включає чітке визначення прав, обов’язків і функцій кожного з цих рівнів, а також джерела фінансування. Важливо збільшити роль особистих доходів у забезпеченні високого рівня життя та підтримувати соціально вразливі групи за рахунок бюджетних коштів. Використання науково обгрунтованих соціальних стандартів має бути основою при

розробці програм соціального розвитку на рівнях держави, регіону і місцевої громади. Також важливо забезпечити гнучкість системи соціальних гарантій [2].

Забезпечення соціального захисту жителів територіальної громади на засадах соціальної справедливості, адресності соціальної допомоги, підвищення соціальних гарантій й добробуту, субсидіарності вироблення механізмів надання якісних соціальних послуг, в сучасних умовах є одним з інтегрованих показників реформування соціально сфери, публічних фінансів, реформи системи оплати праці, пенсійного забезпечення, децентралізаційної реформи та реформи місцевого самоврядування, який досягається через реалізацію узгодженої соціальної політики на всіх рівнях публічного управління [5].

Забезпечення соціального захисту жителів територіальної громади включає в себе використання різноманітних інструментів і засобів на різних рівнях управління та різними відповідальними органами. Наприклад, законодавчо-нормативна база для політики зайнятості населення та регулювання ринку праці, а також політика секторальної децентралізації у сфері соціальної сфери та політика доходів і податкова політика сприяють вирішенню загальних завдань соціального захисту.

Місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування виконують політику соціального захисту, при цьому вони адаптують методи управління до конкретних умов і потреб територій і місцевих громад. Вони використовують різні підходи і методи, спрямовані на максимальне врахування вимог і запитів місцевого населення [5].

За цих умов зростає роль вироблення й застосування дієвих форм координації зусиль органів влади всіх рівнів по вертикалі й горизонталі щодо налагодження ефективної взаємодії при запобіганні поглибленню соціальних криз, системному діагностуванні рівня соціального розвитку територій і громад, усуненні соціальних дисбалансів та протиріч, подоланні соціальних суперечностей, реалізації національних, регіональних, локальних соціальних програм і проєктів тощо [5].

Заслуговують на увагу рекомендації вчених щодо того, що в умовах посилення суспільної нестабільності та постійного появлення нових викликів у сфері соціальної політики, «механізми соціального захисту, що включають різні поєднання економічних,

соціальних, правових і організаційних підсистем, спрямованих на виконання конкретних завдань і видів (сегментів) захисту (захист доходів працівників, охорону і медицину праці тощо), а також інструменти досягнення згоди між соціальними суб'єктами – тарифні угоди, колективні договори і трудові контракти», повинні адаптуватися до особливостей завдань, які виникають та умов їх вирішення [5].

В умовах поглиблення кризових явищ у всіх сферах суспільного життя, посилення економічної й соціальної нестабільності, підвищення вразливості людей через прояв негативних чинників, соціальний захист населення охоплює практично всіх жителів територіальних громад, але для того щоб заходи соціального захисту були ефективними й досягали своєї кінцевої мети – підвищували рівень добробуту людей, сприяли вирішенню їх назрілих проблем, механізми соціальних перетворень повинні реалізуватись системно, послідовно й адаптивно по відношенню до різних категорій населення [5].

Отже, зміст та завдання соціального захисту населення у територіальних громадах відображають важливі аспекти сучасного суспільства. Соціальний захист має на меті забезпечити гідність та благополуччя громадян, особливо тих, хто опинився в вразливому становищі. Завдання цієї сфери діяльності включають:

Забезпечення доступу населення до основних соціальних послуг, таких як медична допомога, освіта, житло та соціальна підтримка.

Врахування індивідуальних потреб та особливостей різних груп населення, зокрема дітей, молоді, працездатних громадян, літніх людей та осіб з інвалідністю [5].

Розробка та впровадження ефективної політики соціального захисту, яка б відповідала сучасним викликам та потребам громадян. Підтримка і розвиток соціальних ініціатив та партнерств між громадянами, громадськими організаціями та державними структурами для спільного вирішення соціальних проблем та покращення якості життя населення.

Забезпечення соціального захисту є важливою складовою соціальної політики та сприяє створенню справедливого та інклюзивного суспільства, де кожен громадянин має можливість реалізувати свій потенціал та жити в гідності. У територіальних громадах відкривається потенціал для реалізації інноваційних

підходів та спільних зусиль на шляху до досягнення цих цілей [5].

Загалом, надання соціальних послуг населенню на рівні ОТГ дозволить передати органам місцевого самоврядування повноваження з планування, фінансування і організації надання соціальних послуг; наблизити весь спектр соціальних послуг до жителів територіальних громад; підвищити якість надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів; забезпечити доступність, своєчасність, комплексність, адресність, гнучкість та превентивність соціальних послуг; враховувати індивідуальні потреби отримувачів при наданні соціальних послуг; сприяти ранньому виявленню осіб, які потребують допомоги; охопити соціальними послугами всіх, хто цього потребує; забезпечити моніторинг та оцінку надання соціальних послуг населенню на місцевому рівні [5].

Досить добре та структуровано у своїй науковій праці «Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад» описує Аліна Сергієнко. Де вказує, що зміст сучасних уявлень про місцеве самоврядування в демократичному суспільстві сформульований у Європейській хартії місцевого самоврядування. Відповідно до статті 3 цього документа, місцеве самоврядування є правом і фактичною спроможністю органів місцевого самоврядування здійснювати управління та вирішення в межах закону під власну відповідальність суттєвої частки публічних справ в інтересах населення, що проживає на відповідній території [14].

Формування цієї ланки публічної влади протягом останніх 20 років в Україні не привело до становлення самодостатніх територіальних громад, які самостійно й під власну відповідальність можуть вирішувати питання місцевого значення.

Авторка зазначає, що як результат, більшість органів місцевого самоврядування позбавлені власних гарантованих матеріально-фінансових ресурсів, що унеможливлює автономію здійснення влади. Відповідно, державні установи залишаються центром розроблення та реалізації муніципальної політики, відводячи територіальним громадам і їхнім організаційним структурам номінальну роль у здійсненні останньої.

Для зміни цієї ситуації прийняті програмні та базові документи, які сформували правову базу децентралізації, включаючи об'єднання територіальних громад. Закони України «Про засади державної регіональної політики», «Про добровільне об'єднання

територіальних громад», Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року», «Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад», зміни до Податкового та Бюджетного кодексів України заклали важливі норми щодо процесу зміни системи територіальної організації влади, акцентуючи увагу на ролі державних інституцій у цьому процесі [14].

Принцип державної підтримки добровільного об'єднання територіальних громад охоплює інформаційно-просвітницьку, організаційну, методичну та фінансову допомогу територіальним громад, що виявили бажання об'єднатися (приєднатися до об'єднаних громад) України визначила для себе пріоритетним напрямом об'єднання територіальних громад як один із ключових у реформі децентралізації. Тому спостерігається постійний рух у цьому напрямі, який засвідчується першими виборами до новоутворених громад. Безумовно, чинний механізм породжує значну кількість питань про добровільність як таку, адже держава визначила плановість у цьому процесі, виконання якого гарантується державною підтримкою. Фінансування та інша підтримка з боку держави забезпечується лиши в тому разі, якщо територіальні громади об'єднуються відповідно до перспективних планів, які затверджуються Кабінетом Міністрів України. Убачається, що така «добровільність» державою встановлена з метою протидії зловживання правом на об'єднання терторіальних громад, формування за єдиною методикою самодостатності й спроможності [14].

Головним у підтримці в об'єднанні та діяльності територіальної громади є фінансова допомога через фінансування виборів, реєстрацію нових утворень, проведення роз'яснювальної роботи тощо. Можливість же виступати після створення ОТГ самостійним учасником бюджетних відносин, на нашу думку, є основним стимулюючим фактором об'єднання територіальних громад [14].

Механізм отримання й використання державних коштів через основні фінансові інструменти, який регламентується бюджет- ним законодавством, є ефективним засобом регулювання економічної діяльності ОТГ та чи не єдиним джерелом зовнішнього фінансування їхнього розвитку на початкових етапах після об'єднання.

Дієвість державної підтримки як засобу регулювання діяльності ОТГ полягає в тому, що він забезпечує ефективне й

цілеспрямоване сприяння держави в розвитку основних векторів діяльності ОТГ з метою надання такій громаді статусу спроможної та фінансово незалежної [14].

Відповідно до статті 10 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», держава здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст шляхом надання ОТГ коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади, якщо її межі повністю відповідають межам, визначеним перспективним планом формування територій громад області.

На практиці ж новоутворені ОТГ отримують бюджетні кошти не одразу після об'єднання, адже зволікають із розробленням, узгодженням і затвердженням програм соціально-економічного розвитку ОТГ. Наприклад, створення Лозівської міської ОТГ Харківської області відбулося в три етапи шляхом добровільного приєднання до міста Лозова спочатку 10 громад (сер- пень 2018 року), потім 8 громад (грудень 2018 року) та 1 громади (березень 2019 року), а план соціально-економічного розвитку Лозівської міської ОТГ на 2019–2021 роки затверджений рішенням Лозівської міської ради лише в червні 2019 року. План соціально-економічного розвитку Мереф'янської міської ОТГ Харківської області на 2017–2020 роки затверджено лише через рік після її утворення (серпень 2018 року) [14].

Інформаційна підтримка добровільного об'єднання зосереджена на проведенні науково-практичних заходів за різною тематикою організації та діяльності органів місцевого самоврядування, розробленні та реалізації рішень, формуванні бюджетів місцевого самоврядування та їх співвідношенні з бюджетами різних рівнів, розвитку інфраструктури тощо. Держава сприяє доступності грантових програм щодо запровадження інноваційних практик, обміну досвідом із зарубіжними країни, виготовлення методичної літератури.

Держава надає підтримку щодо підготовки й підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування шляхом проведення короткотермінових курсів у центрах перепідготовки та підвищення кваліфікації, забезпечення навчальною й методичною літературою. Поширення набули освітньо-практичні програми, як-то «SPASES: просторове планування для доступності,

співробітництва та економічної сталості», який створений з метою координації спільних дій сусідніх ОТГ для доступності соціальних послуг та економічного зростання територій [14].

Також, за ініціативи Асоціації малих міст України й Міністерства розвитку громад і територій у рамках проєкту «Smart-рішення як сучасний інструмент розвитку громад» створюються майданчики між органами місцевого самоврядування ОТГ, органами влади та представниками бізнесу для втілення інноваційних рішень у малих містах задля забезпечення підвищення комфорту проживання в громадах, прозорості в прийнятті рішень, швидкості та якості надання послуг, а також зменшення вартості й споживання ресурсів, адже в більшості ОТГ потенційні інвестори не мають доступу до інформації про діяльність місцевих підприємців, не можуть оці- нити привабливість для інвестування тих чи інших регіонів або галузей [14].

Визначальною умовою досягнення успіху в реалізації задекларованих завдань є чітке окреслення пріоритетів і формування методологічної бази розвитку ОТГ в Україні, що сприятиме розумінню власних перспектив і створить умови для поетапного розвитку власних територій. Так, місцеві державні адміністрації розробляють для виконавчих органів місцевих рад зразки рішень виконавчих комітетів місцевих рад з питань їх відання, рекомендацій з реалізації делегованих державою повноважень, технологічного процесу здійснення контролю за виконанням рішень ради/виконавчого комітету ради, методичні рекомендації щодо складання планів соціально-економічного та стратегічного розвитку громад, розробок положення про старосту, рекомендації щодо створення освітніх округів тощо [14].

Отже, ми розглянули важливий аспект сучасної публічної політики, а саме соціальний захист населення на рівні територіальних громад.

Захист і підтримка громадян є ключовим завданням сучасного суспільства, і територіальні громади грають значущу роль у забезпеченні цього захисту. На основі аналізу змісту та завдань соціального захисту в цих громадах ми бачимо, що вони включають в себе широкий спектр заходів, спрямованих на підвищення якості життя мешканців, забезпечення їхніх основних потреб та підтримку у важких життєвих ситуаціях.

Завдання соціального захисту населення у територіальних громадах – це сукупність дій та програм, спрямованих на забезпечення соціального добробуту, безпеки та якості життя мешканців в межах конкретних місцевих громад.

Це включає в себе: 1) забезпечення соціальних послуг, надання доступу до основних соціальних послуг, таких як охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальні послуги, допомога в безробітті, а також підтримка у важких життєвих обставинах соціальна підтримка; 2) надання фінансової або матеріальної допомоги громадянам, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, таких як інваліди, малозабезпечені сім'ї, люди похилого віку тощо;
3) розвиток інфраструктури – забезпечення належної інфраструктури, яка сприяє підвищенню якості життя, включаючи будівництво та ремонт доріг; 4) підтримка громадських ініціатив – це сприяння розвитку громадських організацій та ініціатив; 6) соціальна інтеграція – створення умов для повноцінної участі всіх громадян у суспільстві.

1.4. Децентралізація влади та реформування системи надання соціальних послуг в територіальній громаді в Україні

Україна перебуває на етапі кардинального реформування системи влади шляхом її децентралізації, що передбачає внесення змін в адміністративнотериторіальний устрій країни (визначення нової територіальної основи організації влади) та передачу повноважень і ресурсів з державного рівня на місцевий.

При цьому розширюються повноваження органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення через їх передачу від районних державних адміністрацій.

Реформа децентралізації влади передбачає добровільне об'єднання декількох суміжних громад міст, селищ і сіл із єдиним адміністративним центром та створення на їх базі міських (коли адміністративним центром є місто), селищних (коли адміністративним центром є селище) та сільських (коли адміністративним центром є село) об'єднаних територіальних громад (ОТГ) [16, с. 43].

Передача повноважень і бюджетів з центру «на місця», розвиток соціальних ініціатив ОТГ є складовими реформи децентралізації влади. Вирішення значної частки соціальних питань, зокрема тих, що стосуються освіти, охорони здоров'я, соціального

захисту населення тощо, відповідно до чинного законодавства, покладено на ОТГ. Це в свою чергу вимагає реформування, реструктуризації системи органів виконавчої влади обласного, районного та місцевого рівнів, у повноваження яких, станом на кінець 2016 року входить надання публічних послуг населенню та створення у структурі апарату ОТГ відповідних відділів, які надаватимуть такі послуги «на місцях» [16, с. 43].

У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено такі повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері соціального захисту населення:

власні повноваження – забезпечення надання соціальних послуг відповідно до закону, встановлення за рахунок власних коштів і благодійних надходжень

– додаткових до встановлених законодавством гарантій щодо соціального захисту населення; організації для малозабезпечених громадян похилого віку, осіб з інвалідністю будинків-інтернатів, побутового обслуговування, продажу товарів у спеціальних магазинах і відділах за соціально доступними цінами, а також безоплатного харчування;

– делеговані повноваження – забезпечення відповідно до законодавства соціальними послугами осіб та сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, забезпечення утримання та виховання дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; проведення згідно із законодавством заходів соціального патронажу щодо осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також осіб, до яких застосовано пробацію; організації надання соціальних послуг бездомним особам; проведення відповідно до закону заходів, спрямованих на запобігання бездомності осіб» [5].

Територіальні громади, які є ключовими елементами місцевого самоврядування, прагнуть формувати стійкі соціально-економічні системи, розвиваючи власні структури у сфері соціальної діяльності. Вони інтегрують системи соціального захисту населення у ці структури та шукають оптимальні способи організації надання соціальних послуг, які будуть соціально та економічно прийнятними.

Організаційне забезпечення реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері соціального захисту населення здійснюється через такі заходи:

– створення структурного підрозділу з питань соціального захисту в рамках виконавчого органу територіальної громади;

– призначення відповідальної особи для виконання функцій соціального захисту в органі місцевого самоврядування;

– надання соціальних послуг через територіальні центри;

– прийом всіх звернень з питань соціального захисту адміністраторами центрів надання адміністративних послуг територіальних громад;

– залучення старост і створення віддалених робочих місць у старостинських округах;

– делегування місцевим органам виконавчої влади обов'язків із надання соціальних послуг, зокрема у питаннях призначення та виплати пенсій, субсидій, компенсацій [5].

У рамках створення нових організаційно-функціональних структур місцевого самоврядування та розвитку розширених територіальних громад вибір методу реалізації системи соціального захисту мешканців залежить від кількох ключових факторів. По-перше, це здатність органів місцевого самоврядування ефективно виконувати завдання соціального захисту відповідно до вимог законодавства. По-друге, важливими є специфічні запити та потреби у соціальних послугах, які виникають внаслідок економічних і соціальних особливостей конкретної території.

Дослідники підкреслюють, що в залежності від виявлених потреб громади та можливостей органу місцевого самоврядування, соціальні послуги можуть надаватися як окремою територіальною громадою, так і через об'єднання зусиль декількох громад на основі угод про міжмуніципальне співробітництво. У рамках першого підходу може бути створено структурний підрозділ в органі місцевого самоврядування, а також уповноважено фахівця з соціальної роботи для виконання цих функцій [5].

Важливі можливості для ефективної реалізації механізмів соціального захисту жителів територіальних громад відкриваються завдяки впровадженню дієвих форм співпраці у наданні соціальних послуг у відповідності до положень Закону України «Про співробітництво територіальних громад».

Для забезпечення сприятливих умов для реалізації прав мешканців територіальної громади на соціальний захист, органи місцевого самоврядування повинні створювати ефективні організаційно-функціональні структури. Ці структури повинні бути спроможні надавати високоякісні соціальні послуги, застосовуючи сучасні методи управління та інноваційні технології для організації прийому громадян і видачі необхідних документів для отримання допомоги. Важливим аспектом є також виявлення потреб мешканців громади у різних соціальних послугах, а також проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо процедур і можливостей реалізації їхніх інтересів у сфері соціального захисту. Створення реєстру вразливих груп населення, а також обґрунтування цілей і завдань розвитку системи соціального захисту, включаючи їх до місцевих соціальних програм, також є важливими складовими [5].

Органи місцевого самоврядування реалізують соціальний захист мешканців громади через створення інституційного середовища для реалізації державної соціальної політики, а також забезпечення державних гарантій соціального захисту на своїй території. Це включає розробку локальної соціальної політики відповідно до положень законодавчої та нормативної бази. Діяльність місцевих органів влади в реалізації механізму соціального захисту базується на правовій впорядкованості та законності і регламентується значною кількістю законодавчих і нормативних актів.

В Україні існує розвинена система законодавчих та нормативних актів, які регулюють питання соціального захисту населення та надання соціальних послуг. Аналіз цієї нормативно-правової бази, що стосується забезпечення соціального захисту населення на рівні місцевих органів влади, дає змогу стверджувати, що вона створює інституційну основу для вирішення актуальних соціальних проблем. Ця база також враховує виклики та вимоги, пов’язані з соціально-економічним розвитком, а також зміни в суспільних відносинах і управлінні якістю життя населення.

Адаптивність законодавства до актуальних проблем підтверджується створенням в Україні двох нових напрямів соціального захисту: підтримкою учасників «антитерористичної операції» та сімей загиблих під час цієї операції, а також

забезпеченням прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, які постраждали внаслідок війни на Сході України, у місцях їхнього проживання.

Для подальшого вдосконалення законодавчого і нормативного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в сфері соціального захисту мешканців територіальних громад доцільно зосередитися на таких питаннях:

– чітке розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями в сфері соціального захисту населення;

– впровадження соціальних стандартів;

– гарантування високої якості соціального обслуговування;

– формування прозорої, доступної та ефективної системи соціальних послуг;

– забезпечення гнучкості у виборі видів та форм надання соціальних послуг;

– надання соціальних пільг і допомог з адресною соціальною підтримкою [5].

У сучасних умовах актуалізується проблема соціального захисту населення, оскільки кількість людей, які опинилися в складних життєвих обставинах і потребують підтримки, постійно зростає. У зв'язку з процесом децентралізації, відповідальність за виконання завдань у сфері соціального захисту населення покладається на органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, зокрема, враховуючи рівень територіального управління і особливу роль об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, органи місцевого самоврядування отримали спеціальні повноваження для організації та надання соціальних послуг у межах своїх територій.

Забезпечення соціальних послуг на місцевому рівні має на меті покращити якість та доступність цих послуг, розширити їх обсяг для осіб, що потребують допомоги, а також зміцнити можливості місцевого самоврядування у сфері соціального захисту. Це, у свою чергу, сприятиме підвищенню якості життя населення [16, с. 44].

Передача повноважень щодо надання соціальних послуг до органів місцевого самоврядування на рівні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) вимагає реформування державних

інститутів, що відповідають за соціальну сферу. Слід зазначити, що станом на листопад 2017 року, надання соціальних послуг населенню в Україні здійснюється через дві основні соціальні інституції: Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦССССДМ), які функціонують на обласному, районному та локальному рівнях, а також Департаменти соціального захисту населення і їх структурні підрозділи, які працюють в рамках обласних та районних державних адміністрацій [16, с. 44].

Реформа децентралізації влади в Україні передбачає значні зміни у діяльності Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦССССДМ). Замість функції «посередників у наданні соціальних послуг» ці центри тепер виступають безпосередніми постачальниками соціальних послуг для осіб і сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, на різних адміністративно-територіальних одиницях. В Україні адміністративно-територіальна одиниця визначається як «область, що слугує просторовою основою для організації та функціонування державних і місцевих органів влади» [16, с. 44].

На основі аналізу ключових нормативно-правових актів було визначено основні завдання структурного підрозділу об'єднаних територіальних громад (ОТГ):

– реалізація державної політики у сфері зайнятості населення, що включає участь у виконанні державних і місцевих програм зайнятості, залучення громадян ОТГ до різноманітних видів громадських робіт, визначених для задоволення суспільних потреб, а також організацію робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю;

– встановлення додаткових соціальних гарантій для громадян ОТГ відповідно до чинного законодавства в сфері соціального захисту, фінансування яких здійснюється за рахунок власних ресурсів ОТГ та благодійних надходжень;

– організація і надання соціальної допомоги для будівництва індивідуального житла, капітального ремонту, а також виділення земельних ділянок для будівництва житла для осіб з інвалідністю, ветеранів війни та праці, сімей загиблих, а також для багатодітних сімей;

– забезпечення поховання самотніх громадян, ветеранів війни і праці за рахунок бюджетних коштів ОТГ, а також надання допомоги на поховання громадян відповідно до чинного законодавства [16];

– організація надання соціальних і реабілітаційних послуг для осіб і сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО). Це включає визначення потреб населення ОТГ у соціальних послугах відповідно до чинного законодавства, виявлення осіб і сімей, які потребують допомоги, а також оцінку індивідуальних потреб цих груп. Додатково передбачено соціальний супровід таких осіб і сімей, допомога у оформленні документів для отримання соціальної підтримки, розгляд заяв на соціальну допомогу, що стосується влаштування дітей з інвалідністю та направлення їх до реабілітаційних установ. Також важливо реалізувати соціальну політику, спрямовану на усунення дискримінації за статевою ознакою, профілактику бездомності та соціальний патронаж осіб, які вийшли з місць позбавлення волі або перебували під обліком за обмеження волі.

Розробка, організація та реалізація комплексних програм і заходів, спрямованих на поліпшення становища соціально вразливих верств населення, включаючи надання соціальних виплат та послуг особам і сім’ям, які опинилися в СЖО, за місцем їх проживання.

Втілення державної політики у сфері соціальної підтримки сімей, організація та надання благодійної допомоги особам і сім'ям, які переживають складні життєві обставини [16, с. 50];

– гарантування рівності прав і можливостей для жінок і чоловіків;

– впровадження державної політики, спрямованої на запобігання торгівлі людьми;

– облік, соціальний захист, інтеграція та адаптація внутрішньо переміщених осіб;

– поширення волонтерства та організація волонтерської діяльності в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) ;

– соціальний захист дітей включає низку важливих аспектів, зокрема: профілактику бездоглядності, безпритульності, жебрацтва, а також запобігання правопорушенням, які можуть скоїти діти. Це також включає захист від насильства, жорстокого поводження та експлуатації; запобігання залученню дітей до деструктивних груп, дитячої проституції та азартних ігор; забезпечення захисту прав дітей та повідомлення відповідних органів про їхні порушення; представництво інтересів дітей в різних сферах; екстрене втручання і вилучення дітей з небезпечних сімей; визначення статусу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також

ведення їх обліку; створення фостерних та прийомних сімей, підтримка усиновлення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківської опіки;

– організація оздоровлення та відпочинку дітей, розробка і реалізація відповідних місцевих і регіональних програм;

– надання рекомендацій щодо видатків на соціальний захист і соціальну допомогу під час формування бюджету ОТГ;

– виконання ролі посередника в реалізації державної політики у сфері соціального захисту;

– моніторинг, контроль і оцінка якості надання соціальних послуг [16].

На рівні відповідних структурних підрозділів районної державної адміністрації залишаються певні соціальні послуги, визначені законодавством України, які включають:

– включення до Єдиного державного автоматизованого реєстру осіб, що мають право на пільги;

– оформлення субсидій і призначення допомоги для малозабезпечених сімей, а також у випадках вагітності, пологів, народження чи усиновлення дитини. Допомога також надається для дітей, які знаходяться під опікою або піклуванням, одиноким матерям, дітям, чиї батьки ухиляються від сплати аліментів, особам, що доглядають за інвалідами I або II групи, а також для непрацюючих осіб, які доглядають за інвалідами старше 80 років, дітьми-інвалідами та їх опікунами, особами, які не мають права на пенсію, інвалідам та постраждалим від торгівлі людьми;

– призначення адресної грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на оренду житла та комунальні послуги, одноразова грошова допомога волонтерам у разі поранення або інвалідності, а також для сімей волонтерів, які загинули під час антитерористичної операції (АТО) ;

– винагороди для жінок, які отримали звання «Мати-героїня».

– надання компенсацій та підтримки для осіб, які стали учасниками ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи в категоріях 1, 2 і 3, а також для батьків дітей-інвалідів, які постраждали від наслідків цієї катастрофи, сімей, що втратили годувальника, та батьків померлих ліквідаторів. До цих заходів належать виплати компенсацій за санаторно-курортне лікування,

надання додаткової відпустки для осіб, які постраждали від Чорнобильської катастрофи, та виплата підвищених стипендій;

– оплата та надання путівок на санаторно-курортне лікування або виплата грошової компенсації замість санаторно-курортного лікування для інвалідів війни, учасників бойових дій, ветеранів, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також дітей, які потребують особливої уваги. Також передбачена компенсація за проїзд для осіб, що супроводжують інвалідів I і II груп до санаторіїв спінального профілю та інвалідів війни [16];

– організація розміщення в геріатричних будинках, інтернатах для людей похилого віку, ветеранів, у дитячих будинках-інтернатах, загальноосвітніх школах-інтернатах для дітей-сиріт, а також у центрах соціально-психологічної реабілітації. Забезпечення дітей, які залишилися без батьківського піклування, тимчасовим проживанням у сім'ях родичів, а інвалідів і дітей-інвалідів – необхідними реабілітаційними засобами. Видача направлень на проходження медико-соціальної експертної комісії (МСЕК) та посвідчень для інвалідів, дітей-інвалідів, членів багатодітних сімей, осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС;

– установлення статусів «учасник війни», «інвалід війни» для осіб, що постраждали від торгівлі людьми, членів сімей загиблих ветеранів;

– видача дозволів на усиновлення дітей, призначення опікунів або піклувальників, представництво інтересів інвалідів, управління та передачу нерухомого майна недієздатної особи, а також розгляд повідомлень про насильство в сім'ї;

– взяття на облік дітей з числа внутрішньо переміщених осіб, які прибули без супроводу дорослих, а також придбання твердого палива;

– видача довідок про отримання пільг для інвалідів, які не мають права на пенсію;

– прийняття рішень щодо соціального обслуговування громадян, встановлення опіки чи піклування, створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу [16].

Держава визначила стратегічні напрямки розвитку у сфері соціального захисту населення та активно втілює їх у життя, що підтверджується конкретними досягненнями. Ці напрямки охоплюють розширення спектру соціальних послуг, які надаються

особам та сім’ям, що потребують підтримки. Зокрема, в період з 2001 по 2012 роки Міністерство соціальної політики збільшило перелік державних соціальних послуг. До цього переліку входять такі послуги, як догляд (на дому, стаціонарний, денний), підтримане проживання, паліативно-хоспісний догляд, соціальна адаптація, реінтеграція, реабілітація, надання притулку, кризове та екстрене втручання, консультування, соціальний супровід, представництво інтересів, профілактика соціальних проблем та медіація.

Розширення спектру соціальних послуг для осіб та сімей, які перебувають у соціально-захисних об’єднаннях, збільшення кількості тих, хто потребує допомоги, а також впровадження децентралізації у цій сфері призвели до необхідності розробки нової Стратегії розвитку системи соціальних послуг в Україні, що діятиме до 2022 року. Ця стратегія є логічним продовженням попередньої та має на меті забезпечення прав і свобод осіб та сімей, зокрема сімей з дітьми, незалежно від їхнього місця проживання, на отримання гарантованих соціальних стандартів. Це досягається через покрокове забезпечення доступності та якості соціальних послуг, впровадження механізму соціального замовлення для підвищення конкуренції серед постачальників послуг, а також фінансування соціальних послуг за принципом «гроші йдуть за отримувачем». У Стратегії окреслено три основні напрямки реформування системи надання соціальних послуг: розвиток ринку соціальних послуг, розробка відповідного інструментарію та модернізація існуючої інфраструктури [16].

Відповідно до Стратегії розвитку системи соціальних послуг в Україні до 2022 року, процес розвитку ринку соціальних послуг передбачає реалізацію кількох ключових заходів:

– формування єдиного (базового або мінімального) переліку соціальних послуг, які мають бути затверджені;

– вивчення потреб населення в адміністративно-територіальних одиницях щодо соціальних послуг;

– затвердження списку пріоритетних соціальних послуг;

– розробка регіональних програм, спрямованих на вдосконалення системи надання соціальних послуг;

– раннє виявлення соціально-захисних об’єднань;

– створення інформаційно-аналітичної системи для ефективного надання соціальних послуг [16].

Серед ключових напрямків розвитку можна виділити:

1. ознайомлення населення з доступними соціальними послугами.

2. впровадження державних стандартів у сфері соціальних послуг.

3. встановлення критеріїв для діяльності суб'єктів, які надають соціальні послуги.

4. використання технологій для управління випадками та оцінки потреб.

5. запровадження механізмів моніторингу і контролю якості соціальних послуг.

Окрім цього, розвиток недержавного сектору передбачає:

– введення механізму соціального замовлення;

– розробку методології визначення вартості соціальних послуг;

– фінансування соціальних послуг за принципом «гроші слідують за отримувачем послуг»;

– впровадження механізмів приватного партнерства;

Розробка інструментів для реформування включає вдосконалення нормативно-правових актів, положень, моделей організації роботи та створення державних стандартів для надання соціальних послуг [16].

Необхідно виділити сильні та слабкі сторони процесу децентралізації системи соціальних послуг в Україні. Серед сильних сторін можна зазначити:

– впровадження превентивних механізмів для раннього виявлення вразливих осіб і сімей, що дозволяє уникнути соціального ризику;

– процес деінституалізації системи соціальних послуг;

– створення ефективних моделей адміністрування і надання послуг тим, хто їх потребує;

– введення стандартів для соціальних послуг;

– формування ринку соціальних послуг через збільшення кількості провайдерів та впровадження механізму замовлення послуг;

– щорічне визначення потреб населення в соціальних послугах, затвердження пріоритетних напрямків і планування фінансування;

– реалізація системи контролю, моніторингу та оцінки якості наданих соціальних послуг.

Серед основних недоліків процесу децентралізації соціальних послуг можна виокремити:

– недостатнє або неправильне розуміння сутності окремих соціальних послуг на рівні об'єднаних територіальних громад (ОТГ);

– невизначеність відповідальності ОТГ у разі недостатнього фінансування соціальних послуг;

– труднощі в оцінці вартості конкретних соціальних послуг через відсутність відповідних механізмів; – брак методик для оцінки потреб громади у соціальних послугах;

– нерозвиненість системи фінансування соціальних послуг, відсутність недержавних фінансових механізмів, а також навичок залучення додаткових коштів для забезпечення потреб громади (фандрейзинг);

– різні підходи до розуміння терміна «соціальна послуга», що стосується принципів фінансування, технологій соціальної роботи або заходів, спрямованих на боротьбу з бідністю [16].

Отже, децентралізація влади та реформування системи соціальних послуг в територіальних громадах України є важливими кроками у розвитку держави. Ці процеси мають на меті покращення якості та доступності соціальних послуг для населення, а також підвищення ефективності місцевого самоврядування.

Завдяки децентралізації та наданню більшої автономії територіальним громадам, місцеві органи влади отримують можливість краще реагувати на потреби своїх жителів у сфері соціального захисту. Реформа системи надання соціальних послуг включає розширення їх асортименту, поліпшення якості та впровадження сучасних управлінських і технологічних інструментів. Серед важливих кроків можна виділити створення інформаційних систем для визначення потреб населення у соціальних послугах, а також механізми моніторингу та контролю їх якості.

Реформи в соціальному захисті та наданні послуг позитивно впливають на якість життя громадян, забезпечуючи їхні права на соціальний захист і допомогу. Вони також сприяють більшій відповідальності та прозорості дій місцевих органів влади перед населенням.

Ці процеси надають Україні можливість удосконалити систему соціального захисту та послуг відповідно до сучасних вимог і потреб суспільства. Важливо продовжувати роботу над удосконаленням

цих реформ та забезпеченням їх стійкого розвитку для підвищення соціального благополуччя та якості життя всіх громадян України.

1.5. Професійна діяльність фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді

Соціальний працівник – це професійно підготовлений спеціаліст, який має необхідну кваліфікацію в сфері соціальної роботи та виконує різноманітні види діяльності в цій галузі. Його роль полягає у допомозі людям у вирішенні життєвих труднощів шляхом створення потрібних ресурсів, сприяння взаємодії між особами або між особою та соціальним середовищем, а також у стимулюванні організацій до більшої відповідальності за добробут громадян і впливу на соціальну політику [4].

Основна діяльність соціального працівника полягає в наданні підтримки, допомоги та консультацій людям, які потребують соціального захисту. Соціальні працівники працюють з різними категоріями клієнтів, серед яких діти, молодь, дорослі та люди похилого віку, а також сім'ї та групи [15].

Основні завдання соціальних працівників включають:

– виявлення соціальних проблем і потреб клієнтів.

– розробка та реалізація індивідуальних планів підтримки і реабілітації;

– надання консультацій та психологічної підтримки;

– організація доступу до соціальних послуг, таких як медичне обслуговування, освіта, житло та інші ресурси;

– співпраця з державними органами та громадськими організаціями для забезпечення необхідних ресурсів і послуг;

– соціальні працівники можуть займатися діяльністю в різних сферах, таких як соціальний захист, охорона дитинства, реабілітація, освіта, медицина та інші. Їхнє основне завдання полягає в тому, щоб полегшити життя людям, які опинилися в складних ситуаціях, допомогти їм вирішити проблеми та підтримати їх соціальне й емоційне благополуччя;

– сучасний професійний підхід у соціальній роботі акцентує увагу на важливості високої компетентності. Компетентність фахівця формується внаслідок його власного розвитку, що відбувається протягом тривалого процесу професійного становлення. Цей процес охоплює набуття професійних знань,

навичок та вмінь, а також розвиток особистісних якостей, які відповідають вимогам і стандартам соціальної роботи, а також дотримання етичних норм професії [10].

Згідно з кваліфікаційною характеристикою фахівця з соціальної роботи, його обов'язки включають: – організацію виявлення та реєстрації громадян, які потребують соціальної і іншої допомоги, а також охорону їх морального, фізичного та психологічного здоров'я; – координацію піклування, опіки та догляду;

– встановлення причин конфліктних ситуацій та відхилень, що сприяють асоціальним явищам;

– організацію роботи щодо надання соціальної допомоги та захисту;

– пропаганду здорового способу життя, дбайливе ставлення до ветеранів і людей з інвалідністю, а також дотримання високих етичних норм і культурних стандартів у соціальних відносинах;

– допомогу у працевлаштуванні;

– реєстрацію асоціальних явищ і розробку заходів для їх усунення;

– проведення психологічних і педагогічних консультацій, а також надання юридичних порад;

– організацію допомоги людям похилого віку та непрацездатним особам [10].

Фахівець із соціальної роботи має бути обізнаний у таких питаннях:

– законодавство України, нормативно-правові акти, методичні рекомендації та інші документи, що регулюють організацію соціальної роботи та соціально-медичної допомоги;

– організація юридичної підтримки, піклування, опіки, догляду, соціальної реабілітації та соціального захисту;

– основи соціології;

– основи психології;

– технології, пов'язані з соціальною роботою;

– національні особливості повсякденного життя, культура міжособистісних відносин тощо;

– вимоги до кваліфікації фахівця з соціальної роботи передбачають наявність вищої освіти в галузі (магістр або

спеціаліст) та можливість підвищення кваліфікації.

Спеціаліст у цій сфері виконує різні ролі, включаючи соціального педагога, вчителя, вихователя, консультанта, коли надає поради та навчає клієнтів новим навичкам. Він може також бути посередником, організатором, адміністратором, допомагаючи вирішувати проблеми людей, які потрапили у важкі життєві обставини. Крім того, фахівець може виступати в ролі соціального адвоката, захищаючи інтереси клієнтів у важливих питаннях, таких як встановлення або позбавлення батьківських прав, опікунство тощо. Професійна діяльність соціального працівника охоплює різноманітні дії, необхідні для виконання його обов'язків у зазначених ролях.

Для багатьох працівників соціальної сфери головним стимулом є альтруїзм та бажання допомагати клієнтам і суспільству. Важливими факторами також є можливість проявляти самостійність, ініціативу та креативність у своїй роботі. Зовнішнім стимулом виступає визнання значущості професії соціального працівника в суспільстві та повага до їхньої роботи.

Стиль поведінки та професійна компетентність фахівця з соціальної роботи визначаються сукупністю його знань, умінь, навичок, а також психологічними особливостями та професійно важливими якостями. Успіх у професійній діяльності значною мірою залежить від здатності до самооцінки (самоконтроль, самовдосконалення, самоосвіта) [10].

Фахівець у соціальній сфері має бути психологічно готовим до своєї діяльності, володіти професійним мисленням, а також уміти самостійно аналізувати конкретні ситуації, оцінювати можливі наслідки своїх рішень і брати за них відповідальність, адже багато з них можуть стосуватися життя людей [10].

Професіоналізм у соціальній роботі включає кілька важливих складових. Серед них:

1. Аналітичні навички, які передбачають здатність оцінювати ситуацію, правильно її сприймати, вивчати всі можливі альтернативи та ухвалювати необхідні рішення;

2. Ефективна комунікація з клієнтами і вміння забезпечити індивідуальний підхід до кожного з них;

3. Управлінські навички, що охоплюють вміння організовувати роботу соціальної служби та використовувати технології проектування і моделювання в соціальній практиці [19].

Серед складових професіоналізму особливу увагу заслуговує комунікативний аспект.

Соціальна комунікація – це двосторонній процес обміну інформацією, який сприяє взаєморозумінню між учасниками. Відзначають три основні моделі соціальної комунікації.

Лінійна модель, у якій комунікант (особа, що передає інформацію) активно передає повідомлення, а реципієнт (особа, що отримує інформацію) пасивно його сприймає.

Інтерактивна модель, де між комунікантом і реципієнтом встановлюється зворотний зв'язок, що дозволяє їм краще адаптуватися один до одного.

Трансакційна модель, яка характеризується активною взаємодією з постійним зворотним зв'язком.

У соціальній роботі інтерактивні та трансакційні моделі комунікації реалізують ідею соціального партнерства. У цьому контексті клієнт, як об'єкт і суб'єкт соціальної роботи, активно залучений до вирішення власних проблем, співпрацюючи з фахівцем. Якісна та ефективна взаємодія з клієнтом є основою продуктивного спілкування.

Високий рівень професійного спілкування передбачає використання різноманітних знань, навичок та вмінь. Ці компетенції включають організаційно-управлінський аспект комунікації (контроль за процесом і результатами спілкування), когнітивний компонент (використання інструментів комунікації) та емоційно-особистісний аспект (здатність до співчуття під час спілкування).

Соціальний працівник має володіти навичками слухання та розуміння, уміти чітко пояснювати інформацію, ставити запитання та надавати відповіді, а також переконувати й створювати довіру в процесі бесіди. Важливими є також вміння знайти індивідуальний підхід до кожного клієнта, вирішувати конфлікти та зменшувати напругу. Навички комунікаційної техніки є важливим показником професійної компетентності соціального працівника.

Отже, завдання фахівця з соціальної роботи полягає в тому, щоб допомогти клієнту знайти своє місце в динамічно мінливому світі, зорієнтуватися в нових соціальних відносинах, а спілкування

виступає важливим інструментом у цьому процесі [10].

Фахівець у сфері соціальної роботи повинен володіти навичками саморегуляції та самоорганізації, які є ключовими для особистісного вдосконалення та професійного розвитку. У складних або екстремальних ситуаціях, коли зовнішні або внутрішні чинники порушують нормальну діяльність спеціаліста, виникає природна потреба відновити психологічну рівновагу. У цьому контексті активізується система саморегуляції, що дозволяє адаптуватися до нестандартних умов. Цей процес охоплює рефлексію, самоаналіз та прийняття рішень [10].

Таким чином, професійне становлення – це безперервний процес розвитку та самовдосконалення особистості, що передбачає освоєння і самостійне проектування професійних видів діяльності з метою досягнення вищого рівня майстерності.

Ефективність становлення спеціаліста в сфері соціальної роботи визначається рядом чинників, серед яких ключовими є психологічна відповідність вимогам професії, зацікавленість у соціальних питаннях, а також якість отриманої освіти і навчання [10]. Професійна самосвідомість має суттєве значення для розвитку фахівця. На різних етапах цього шляху можуть виникати різноманітні конфлікти, які відображають протиріччя між особистістю і зовнішніми умовами, а також внутрішні конфлікти, пов’язані з особистісним ростом, самореалізацією та кар’єрним розвитком. Вирішення цих суперечностей сприяє виявленню нових можливостей для підвищення професійного рівня.

Соціальний працівник у територіальній громаді виконує ключову роль у забезпеченні соціального благополуччя та підтримці людей в різних життєвих ситуаціях. Ось деякі з його основних обов’язків:

1. консультування і психологічна підтримка. Соціальні працівники надають консультації та психологічну підтримку особам, які потребують допомоги в розв’язанні особистих проблем, сімейних конфліктів або в кризових ситуаціях;

2. робота з сім’ями. Фахівці аналізують сімейні обставини та потреби, сприяють зміцненню родинних зв’язків і надають рекомендації щодо виховання дітей та підтримки батьків;

3. допомога у отриманні пільг: Соціальні працівники визначають право громадян на соціальні пільги та допомагають їм у отриманні необхідних послуг;

4. робота з вразливими групами. Фахівці підтримують вразливі категорії населення, такі як люди з інвалідністю, літні особи, бездомні, діти з неблагополучних сімей та інші;

5. Взаємодія з іншими службами. Соціальні працівники співпрацюють з державними та громадськими організаціями для забезпечення комплексної підтримки своїм клієнтам;

6. профілактика соціальних проблем. Фахівці організовують профілактичні заходи, інформаційні кампанії та тренінги для мешканців громади з метою запобігання соціальним проблемам;

7. посередництво. Соціальні працівники можуть діяти як посередники між громадянами та владою, допомагаючи у вирішенні конфліктів або забезпечуючи доступ до необхідних послуг.

Отже, можна стверджувати, що діяльність соціального працівника в територіальній громаді спрямована на поліпшення якості життя людей і забезпечення їх соціального добробуту.

Таким чином, діяльність соціального працівника має критично важливе значення для надання соціальної підтримки, підвищення якості життя та добробуту населення. Фахівці у сфері соціальної роботи виконують роль ключових «гравців», які допомагають вирішувати різноманітні соціальні проблеми, укріплюють сімейні зв’язки та забезпечують взаємодію між громадянами і органами влади.

Ця професійна діяльність вимагає від фахівців не лише глибоких знань і навичок у соціальній сфері, а й високого рівня емпатії, співчуття, а також уміння ефективно спілкуватися з різними групами населення. Соціальні працівники в територіальних громадах виконують функції посередників, психологів, правових консультантів і партнерів для громадян.

Забезпечуючи доступ до соціальних послуг, допомагаючи вирішувати конфлікти та підтримуючи розвиток громадських ініціатив, фахівці в цій галузі сприяють зміцненню соціальної солідарності та формуванню стабільного соціального середовища. Вони становлять невід’ємну частину соціальної інфраструктури, сприяючи розвитку громади та її потенціалу для сталого соціального прогресу.

Отже, професійна діяльність соціальних працівників у територіальних громадах є основою для покращення якості життя

населення та створення більш справедливого й гуманного суспільства.

Література:

1. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. Право України. 2019, № 4. С. 36.
2. Бичков С. І. Сучасна система соціального захисту в Україні. URL: https://buklib.net/books/35852/.
3. Гринюк Р. Ф., Примуш М.В. Регіональний та державний виміри української специфіки децентралізації влади. Політичне життя. 2018. № 3. С. 12–17.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І. Д. Звєрєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2018. 536 с.
5. Законодавчий вимір реформи децентралізації. Короткий огляд законопроектів та основних нормативно-правових актів. Загальна редакція та упорядкування Парасюк І. Л. Київ : ФОП Москаленко О.М., 2019. 36 с.
6. Касинюк Л. А. Досвід та проблеми реформування місцевого самоврядування в Україні: філософсько-правовий аспект. Гуманітарний часопис. 2018. № 3. С. 48–55.
7. Козаченко Ю. П. Історичні передумови децентралізації в Україні. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2019/39.pdf.
8. Конституція України від 28.06.12018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/.
9. Кравченко М.В. Захист соціальний. Енциклопедія державного управління : у 8 т. /Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К. : НАДУ, 2011. Т. 4 : Галузеве управління / наук.-ред. колегія : М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. 2019. 648 с. С. 270- 271.
10. Професійне становлення фахівця із соціальної роботи. URL: https://eukraina.com/publ/education/profesijne_stanovlennja_fakhivcja_iz_socialnoji_roboti/11-1-0-208.
11. Пустовой В. С. Історія централізації та децентралізації Української держави: правові аспекти. Актуальні проблеми держави і права. 2019. Вип. 60. С. 433–440.
12. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього НАН України» ; за ред. С. Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с.
13. Руженський М. М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці. дис. на здобуття наукового ступеня д.е.н. К.: 2018 р. URL : https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2016/Ruzhenskyj_diss.PDF.
14. Сергієнко Аліна. Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/6/32.pdf.

15. Семигіна Т. Нове законодавство про соціальні послуги: що воно означає для територіальних громад? Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей ІІІ щорічної Всеукр. наук.-практ. конф. Київ: ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС, 2019. С. 42-46.

16. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с.

17. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика.* 2019. № 2. С. 90–95.

18. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб. / [авт. кол. : В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.] ; за заг.ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського : у2 ч. К. : НАДУ, 2019. Ч. 1. 456 с.

19. Ярошенко І. В., Семигуліна І. Б. *Проблемні питання реалізації реформи децентралізації влади в Україні. Проблеми економіки.* 2019. № 4. С. 177–187.